

Teori og metode

PROBLEMATISERINGEN AF OBJEKTIVITETEN: HISTORIESKRIVNINGEN OG DEN DOKUMENTARISKE ROMAN

AF

INGA FLOTO

I de senere år har man kunnet spore en voksende interesse for såvel historieteoretiske som historiografiske problemer. Årsagen er utvivlsomt hos mange en følelse af, at vi befinder os i en situation, hvor en redefinerings af vort videnskabsideal forekommer påtrængende. I en sådan situation er det kun naturligt, at interessen samler sig om den tid, de ideer og de personer, der markerer tilblivelsen af vore nuværende videnskabelige normer. I Danmark har interessen således samlet sig om Kr. Erslev og Erik Arup,¹ medens Birgitta Odén med sin Weibull-studie og sine teoretiske artikler i *Scandia* har søgt at indkredse tilblivelsen af en svensk forskningstradition. Den danske debat har hovedsageligt været traditionelt biografisk orienteret,² den svenske derimod teoretisk banebrydende.

I lyset af den nyere historiografiske forskning³ er det desuden blevet åbenbart, at det er muligt at anskue også det danske kildekritiske gennembrud som en del af den omfattende professionaliseringsproces de fleste videnskaber gennemgår i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. årh. i Danmark såvel som i udlandet. Det er en proces, hvor de enkelte videnskaber definerer deres særlige område og fastlægger grænserne til nabovidenskaberne. Og det må derfor være rimeligt at betragte Kr. Erslevs *Historisk Teknik* som et instrument for den historiske videnskabs selvlegitimierung. Set i dette lys er der således ikke basis for nogen heroisering (subsidiært »debunking«) af hverken Erslev eller de øvrige i hans samtid, der var med til at formulere den nye videnskabsopfattelse. Men det betyder naturligvis ikke at personerne er ligegyldige, idet det jo ofte er den for personen specifikke nuancering af en almen tankestruktur, der har den mest direkte effekt på efterkommerne.

Kr. Erslevs lille praktiske vejledning i historisk teknik har indgået i metodeundervisningen for generationer af danske historikere og har som sådan i de se-

¹ Se f. eks. Linier i dansk historieskrivning i nyere tid, udg. af Den danske historiske forening, Kbh. 1976; Hans Kryger Larsen, Erik Arup. En historiografisk undersøgelse af Arups videnskabs- og historiesyn 1903-1916, Odense 1976; Jens Chr. Manniche, Tysk-kritisk og fransk-kritisk skole. HT 75, s. 39-58; Hanne Eriksen m. fl., Dansk historievidenskabs krise. En undersøgelse af dansk historievidenskabs tradition. Odense u. a.; Karsten Thorborg, Historiesynet i Kr. Erslevs »Historisk Teknik«. Hist. 5. årg., nr. 7.

² Dette gælder dog ikke Hanne Eriksen m. fl., anf. værk.

³ Der findes en omfattende international litteratur om professionaliseringsprocessen, for specielt svenske forhold kan henvises til Sven-Eric Liedman, Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning. *Scandia* 41, 1975, s. 249-269.

nerer år været genstand for kritisk diskussion fra flere sider, medens det komplerede manddomsværk: *Historieskrivning. Grundlinier til nogle kapitler af historiens teori*,⁴ aldrig rigtigt er blevet værdsat efter fortjeneste, utvivlsomt fordi man ved dets fremkomst ikke forstod dets betydning. Da det udkom i 1911 var man godt igang med opbygningen af det nye historiske paradigme som Erslev havde gjort så meget til at bane vejen for, og den nye optimistiske generation havde hverken tid eller råd til skrupler. I det følgende vil jeg derfor søge at introducere hovedsynspunkterne i skriftet, både for at dokumentere spændvidden i Erslevs tænkning om historien og for at påpege skriftets yderst aktuelle karakter også for vor egen situation.

I det omtalte skrift søger Erslev at sætte skel mellem hvad han kalder historievitenskaber og historieskrivning, idet han opfatter den sidste som beslægtet med kunsten og underlagt mindre strenge krav end historievitenskaben. Tilsyneladende er hans problem det, at hvis historieskrivningen skal underkaste sig de strenge regler, der efter hans mening gælder for videnskab, må konsekvensen blive, at en række af de mest kendte og værdsatte historieskrivere må forkastes, fordi de ikke kan opfylde disse krav. Det er en konsekvens han ikke vil drage, derfor skellet (225). Af afhandlingens sidste sider fremgår det imidlertid klart, at det i virkeligheden er det modsatte, der er Erslevs problem, her skriver han nemlig: »at der ved siden af al lighed og slægtsskab er en bestemt modsætning mellem historisk videnskab og historieskrivning. Kun på den måde kan man bevare historievitenskaben dens virkelige videnskabelige karakter og modsat opretholde historieskrivningen i den skikkelse, hvori den, som Ed. Meyer med rette har sagt, gennem to årtusinder har tilfredsstillet menneskene« (262). Det er m.a.o. for at redde sit eget videnskabsbegreb, han vil hævde distinktionen.

Det er Erslevs opfattelse, at det er et absolut krav til historieskrivningen, at den aldrig må sige noget, der påviseligt ikke er sandt for så undergraves læserens tillid. Til historievitenskaben må man derimod desuden stille et positivt krav: Den må kunne godtgøre rigtigheden eller i det mindste sandsynligheden af sine udsagn (228). Historieskrivningen kræver en livfuld og anskuelig fremstilling af fortiden, den er fortælling. Men sådan er det efter Erslevs mening ikke med historievitenskaben. Af den kræver man en redegørelse for hele den omstændelige og besværlige forskningsvej. Historieskrivningen kan nøjes med at give resultatet (230). Af den kræver man ingen udtømmende bevisførelse.

Historieskrivningen søger den dramatiske effekt, den vil skildre voldsomme begivenheder, revolution, ikke som historievitenskaben tilstande og evolution. Historieskrivningen benytter sig også af Vertretung, d.v.s. en teknik, hvor »små enkelte træk træder i stedet for en begrebsmæssig karakteristik« (234). Mens historievitenskabets force ligger i skildringen af de »ydre livsvilkår«, står historieskrivningen sig efter Erslevs mening bedst i personskildringen. Og det store menneske er efter hans mening noget centralt i historien (236). Historieskrivningen

⁴ Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Kongens Fødselsdag, Juni 1911, s. 3-58; genoptrykt i Kr. Erslev, *Historiske Afhandlinger II*. Kbh. 1937, s. 220-265, i det følgende citeret efter sidstnævnte. - Overalt på de følgende sider er retskrivningen normaliseret.

begynder med motiverne, mens historievidenskaben tager sit udgangspunkt i handlingen og derefter slutter tilbage (237). Historieskriveren søger at genskabe et levende og anskueligt billede af fortiden, og til skabelsen af dette billede bruger han sin fantasi, en fantasi, der ikke er »helt modsat kunstnerens«, men dog forskellig derfra i dét, at historieskriveren ikke må opfinde noget, der ikke er i kilderne (239–242).

Det er åbenbart, at Erslev i denne argumentation har måttet tage sin tilflugt til formalia, for at kunne opretholde sin distinktion. Det er jo en kendt sag, at historie præsenteres på mange måder, men at den korte analytiske artikel skulle være mere »videnskabelig« end f. eks. en deskriptivt anlagt monografi; eller at en fremstillings større eller mindre »videnskabelighed« er afhængig af bevisførelsens omstændelighed (— eller måske fremmedordenes antal?), er for mig at se den rene formalisme, ligesom det vel må være indlysende, at også videnskabsmanden har brug for fantasi. Efter min mening kan man ikke komme uden om, at der indgår et væsentligt element af »gestaltning« i historieskrivningen.⁵ I etableringen af en historisk syntese indgår et skabelseselement, og det er det, der tilsyneladende har generet Erslev.⁶

Men selvfølgelig er historie og digtning ikke identiske af den grund, der er en forskel, og det en forskel i intentionen. Historie skrives under et videnskabeligt ansvar, litteratur — og herunder også den dokumentarisme vi senere skal underkaste en nærmere analyse⁷ — bliver til under et kunstnerisk ansvar. Og det betyder, at det æstetiske hensyn i den sidste ende er det afgørende for kunstneren. Han vil fortælle en historie med en pointe, og han gør det, hvis han er en dokumentarisk forfatter, bl. a. ved hjælp af et »hårdt arrangement«⁸ af kildematerialet. Mange historikere vil utvivlsomt også gerne fortælle en historie med en pointe. De kan søge at realisere denne hensigt gennem deres emnevalg, men dermed er grænsen også sat; det hårde arrangement og det æstetiske hensyn er sekundært i forhold til historikerens forpligtelse overfor kildematerialet. Sandhedskriteriet er med andre ord et andet. I litteraturen kan man skrive mod kilderne, hvis man er overbevist om, at man kender sandheden (en helhedssandhed), det kan man ikke i historie. Og dette er efter min mening den afgørende forskel, for skabelseselementet, gestaltningen er fælles for begge.

Både digteren og historikeren har et erkendelsesprojekt, de vil begge afdække sider af tilværelsen, af virkeligheden, men de vil vel at mærke gøre det med forskellige midler. Det er også det Povl Bagge⁹ mener, når han i sin kritik af Erslevs artikel skriver, at »kunstnerens og historikerens arbejdsmåder er helt forskellige, og det må i metodisk henseende være afgørende« (384). Kunstnerens arbejds-

⁵ Jeg anvender her ordet i den bredest mulige betydning, altså også omfattende forskning/videnskab.

⁶ Jvf. nedenfor.

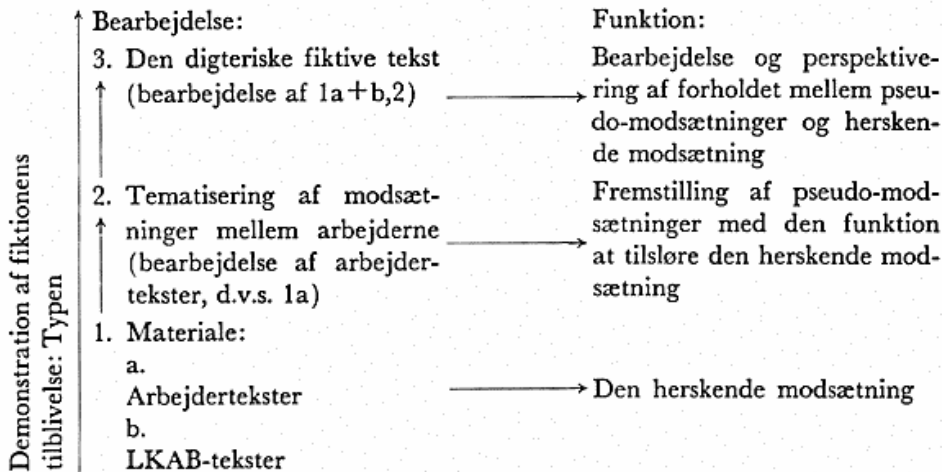
⁷ Jvf. nærmere nedenfor.

⁸ P. O. Enquists udtalelse. Lars Peter Rømhild (jvf. nærmere nedenfor) har om Thorkild Hansens forfatterskab træffende sagt: »Thorkild Hansen lader kilderne tale som det passer ham. Dokumentationen har en æstetisk funktion«.

⁹ Povl Bagge, Om historieforskningens videnskabelige karakter. HT 10. r. V, 1940, s. 355–384.

måde er den kunstneriske analyse og hvad en sådan indebærer har Beth Juncker¹⁰ søgt at vise i en gennemgang af Sara Lidmans bog: *Gruva*¹¹ (på dansk Grube). Hun stiller her den kunstneriske analyse i modsætning til den videnskabelige, uden dog at give nogen egentlig definition af de to begreber.

Gruva er en bog om svenske minearbejderes livsvilkår. Den er opbygget på grundlag af en række — bearbejdede — interviews. Og det er just i denne bearbejdning — og komposition — vi finder nøglen til forståelsen af den kunstneriske analyse. Personerne i *Gruva* er arbejdere, og det er individuelle mennesker, de er sig selv, men de har også noget til fælles, nemlig placeringen i den samfundsmæssige produktion. Hver for sig har disse arbejdere en måde at forstå og forklare deres tilværelse på, som kommer frem i deres beretninger, det er deres individuelle selvforståelse (29). Denne individuelle selvforståelse præsenteres i romanens beretninger, der er komponeret sammen efter et dobbelt princip, dels bruddet ved overgangen fra den ene beretning til den anden, dels kontinuiteten: det er de samme konflikter og problemer der går igen. Kompositionen understreger således det enkelte menneske, men behandler samtidig fællesskabet mellem dem. Og dette fællesskab anskues som et klasse-mæssigt tilhørsforhold, der igennem beretningerne fremstår som en slags kollektiv bevidsthed om arbejdsbetingelser (30). Overfor denne arbejderes selvforståelse stiller Sara Lidman en anden form for forståelse, nemlig det man kunne kalde den samfundsmæssige selvforståelse, i Sverige: folkehjemsideologien (30—31). Disse to former for forståelse er *Gruvas* materiale, det er dem og deres forhold til hinanden bogen fremstiller, den konfronterer dem med hinanden i de konkrete produktionsforhold, de begge fortæller noget om, nemlig minens. Dette sker gennem en kunstnerisk analyse, og hvad denne indebærer har Beth Juncker søgt at anskueliggøre i et skema hun kalder »teksternes indbyrdes forhold: den stigende bearbejdningsgrad«:

¹⁰ Beth Juncker, *Fiktion eller virkelighed. En studiebog i dokumentarisme*. Kbh., 1976.

¹¹ Sthlm. (Bonniers) 1968.

Niveau 1 fremstiller de to former for forståelse dels i arbejderberetningerne, dels i LKAB-teksterne. Denne fremstilling baseres dels på en selektion, dels på en komposition (31). I de to næste niveauer underkastes disse to »forståelser« en nærmere analyse, og denne analyse er efter Beth Junckers mening ikke en videnskabelig, men en kunstnerisk analyse. I niveau 2 finder en bearbejdelse af arbejderberetningerne sted. Uenigheden mellem de forskellige udtalelser stilles op som stemmer i et skænderi. Funktionen bliver at pege på de forhold, der skaber modsætningen mellem arbejderne og dermed afleder fra den herskende modsætning. Det er denne »herskende modsætning« der afdækkes på romanens tredje niveau, og dette 3. niveau er ifølge Beth Juncker »den digteriske tekst og det er her fiktionen spiller ind som et afgørende middel i analysen« (32). Hun beskriver processen således (32):

»Sara Lidman samler i disse afsnit de 11 arbejdere i ARBEJDEREN og hun samler deres udtalelser om deres situation i SITUATIONEN, den for alle fælles, nemlig UNDERTRYKKELSEN. Denne digteriske tekst står som det led i romanen, der samler og perspektiverer de andre tekster. Funktionen bliver at understrege forskellen mellem den herskende modsætning og alle pseudo-modsætningerne. Ved hjælp af fiktionen kan hun vise, at lønhierarkiet, akkorderne, sprogproblematikken o.s.v. bliver midler til at få arbejderne til at bekæmpe hinanden, i stedet for i fællesskab at bekæmpe det system, der undertrykker dem alle: Det, der er bygget over den herskende modsætning. Ved hjælp af fiktionens analogiskabende muligheder er hun i stand til at forbinde den nuværende minearbejders undertrykkelse med den tidligere skovarbejders og den samtidige vietnamesers«.

Der er således en stigende bearbejdningsgrad fra materialet (1. niveau) til den digteriske bearbejdelse af det (3. niveau): fiktionen. Men i sin fremtrædelsesform ser romanen anderledes ud: den starter på 3. niveau, det digteriske, som udgør hele 1. del. »De enkelte tekstelementer er her integrerede dele af en digterisk tekst, som er Sara Lidmans. Den tegner romanens rum og forholdet mellem de stemmer, der findes i den. I romanens 2. del veksler niveauerne. Det digteriske bliver det led i forløbet, der samler fællesskabet i arbejdnernes beretninger og sender det videre mod LKAB-teksterne. De er på deres side de eneste, der ikke bidrager til kontinuiteten. De fungerer som en væg: Sammenstødet. Den fiktive tekst og kompositionens konfrontationsprincip bliver på denne måde analytiske midler til at pege på den antagonistiske modsætning, som årsag til alle de andre« (33). Det, den kunstneriske analyse m.a.o. kan etablere, er sammenhængen mellem den enkelte og samfundet. Det er denne sammenhæng der er så svær at etablere for historien: overgangen fra det individuelle til det typiske. Men det er det litteraturen kan og dens midler er de æstetiske kunstgreb, det hårde arrangement.

Povl Bagge har i sin ovennævnte kritik af Erslevs skrift argumenteret på en anden led, idet han går ud fra resultatet af historikerens/forfatterens virksomhed: »Et historisk arbejdes videnskabelige karakter afhænger af, i hvor høj grad iagttagelserne er rigtige, bearbejdelsen logisk og begge eller en af delene original, ikke af den skriftlige bevisførelses større eller mindre fuldstændighed« (367–368). Også på andre punkter har Bagge med rette imødegået Erslevs synspunkter og

påpeget, at hans skelnen mellem -skrivning og -videnskab utvivlsomt hænger sammen med, at hans videnskabsbegreb er dannet efter naturvidenskabens (364 og 377 ff.). Det er således efter Bagges mening ikke berettiget »med Erslev at drage et skarpt skel mellem en videnskabelig historieforskning og en historieskrivning, der ikke er videnskab«, idet de vigtigste indvendinger Erslev retter mod historieskrivningens videnskabelige karakter enten også rammer historieforskningen, eller ville ramme den, hvis de overhovedet var berettigede. Historie, både -skrivning og -forskning er videnskab, »kunstnerens og historikerens arbejdsmaader er helt forskellige, og det må i metodisk henseende være afgørende« (383–384, jvf. ovenfor).

Det springende punkt er jo imidlertid i denne forbindelse, hvad videnskab er, når man taler om historie. Erslev er, som vi siden skal se, elegant gået uden om en egentlig diskussion af sit videnskabsbegreb i dettes anvendelse på historie; men stedvis berøres problemet alligevel, omend altid kun som en modsætning til noget andet, aldrig som en selvstændig definition. Det hedder således, at »historieskrivningen stræber at male fortiden levende og anskueligt; men at afbilde virkeligheden er ikke videnskab (Rickert), og historievidenskabens mål er heller ikke at skildre, men at forstå« (259); og han skriver andetsteds ud fra lignende overvejelser, at videnskaben stræber efter at påvise sammenhænge og udvikling [hvad der altså må være identisk med den ovennævnte forståelse], mens historieskrivningen vil en anskuelig fremstilling af fortiden (262); og endelig tilslutter han sig generelt Høffding, når denne skriver, at »kunstneren søger overalt det individuelle, men forskeren søger det for de individuelle fænomener fælles« (244). Og dette betyder så efter Erslevs mening at »historieskriveren, der netop skal skildre de enkelte individer, de enkelte tildragelser med tonen på, hvad der skiller dem fra alle andre,[vil] komme til at stå side om side med kunstneren« (244).

Det er netop om de sidste betragtninger Bagge har anført, at de beror på et naturvidenskabsorienteret videnskabsideal. Efter hans opfattelse er det sådan, at »hvis man ikke vil anerkende som videnskabelige de discipliner, hvis resultater i sidste instans kun er individuelt gyldige, må man opgive at kalde historieforskningen en videnskab« (379). Og han påpeger videre, at selv om mange moderne historikere i bevidst modsætning til historismens individualiserende betragtningssmåde »betoner den menneskelige naturs uforanderlighed i deres historieopfattelse«, har de »i reglen ikke kunnet unddrage sig historismens tilskyndelse til nøjere at prøve årsagerne til de historiske fænomener, til dybere at forstå det enkelte fænomen, ikke blot i dets lighed med andre fænomener, men som noget enestående særpræget, der har sit eget fra alle andre forskellige kompleks af forudsætninger, sit fra alle andre forskellige indhold« (382).

Bagge selv har ikke i sin afhandling villet »tage endelig stilling til det spørgsmål, om historien er en videnskab« (356), men på den anden side handler artiklen jo netop om »historieforskningens videnskabelige karakter«, d.v.s. forudsætter vel at historie kan skrives som noget der ligner videnskab. Bagge mener iøvrigt at historien virker »henimod det mål, som er al åndsvidenskabs, at give sand oplysning om det menneskelige livs vilkår og former« (361). Efter dette har videnskab altså noget med sandhed og sandhedssøgen at gøre. I dette kunne Erslev være

ganske enig, han kaldte det »erkendelse«, men mente blot, det kun gjaldt det han kaldte historievidenskab, ikke historieskrivning, der havde yderligere mål. Men skal vi konkludere må det altså være, at en stræben efter sandhed, efter sand erkendelse, er det videnskabsbegreb Bagge og Erslev i sidste ende vil kunne enes om.

Povl Bagge har imidlertid en helt klar opfattelse af, at der er en væsensforskel imellem kunst og historie: »Kunstnerens mål er at udtrykke sin subjektive individualitet — historikeren søger den objektive individualitet« skriver han (383). Til dette har Torben Damsholt¹² dog med rette anført, at Bagges kunstbegreb er historisk betinget, idet det slutter sig til de »emotionalistiske kunstteoretikers opfattelse, hvorefter et kunstværk psykologisk må forklares som et forsøg på at give et følelsesindehold adækvat udtryk«. Altså vel nærmest et nykritisk/modernistisk standpunkt, der slet ikke tager højde for den realistiske litteraturs selvforståelse.

Litteraturhistorikeren John Chr. Jørgensen¹³ skriver om realismen som almen kunstteori, at den hævder, »at kunst skabes ved efterligning af virkeligheden — i modsætning til f. eks. en almen kunstteori som siger at kunst skabes ved udfoldelse af dybe lag i personligheden [d.v.s. Bagges synspunkt]. Realisme som almen kunstteori, herunder litterær teori, kaldes ofte mimesis-teorien. Mimesis-teorien hviler på to grundlæggende forudsætninger: at der findes en virkelighed at efterligne, en virkelighed der (også) ligger uden for kunstneren, en sikkert eksisterende omverden, noget objektivt, og at man i et kunstnerisk eller blot kommunikativt materiale som sproget kan nærme sig en sand gengivelse af omverdenen« (50). Realismen er også en kunstnerisk tradition, hvis karakteristikum er, at »menneskene beskrives i et samspil med et bestemt, samtidigt miljø — modsat f. eks. romantiske eller symbolistiske traditioner hvor tid og sted ikke spiller nogen afgørende rolle« (51).

Det Erich Auerbach¹⁴ kalder »den moderne tragiske, tidshistorisk underbyggede realisme« får — som iøvrigt også den historiske roman¹⁵ og den videnskabelige historieskrivning — sit gennembrud i perioden efter den franske revolution. Denne realismes historisk-samfundsmæssige baggrund bestemmes af den franske revolution, af den teknologiske udvikling og af den historistiske idé. De realistiske forfattere søger nu at give deres værker en tidshistorisk fundering, og med Stendhals 'Rødt og Sort' (1830) »er de tidshistoriske og sociale betingelser for første gang i et litterært værk vævet ind i handlingen på 'nøjagtig og real måde'«. Mennesket fremstilles som del af en konkret politisk-social-økonomisk total virkelighed, der stadig udvikler sig (63–64).

Et foreløbigt højdepunkt når denne realismeform med Balzac, der opfatter sig

¹² Torben Damsholt, *Historie og digtning*; upubliceret foredrag i Studenterkredsen 1970.

¹³ John Chr. Jørgensen, *Hvad er realisme? Realismen hos Erich Auerbach, George Lukács og Vilh. Andersen. Meddelelser fra Dansk Lærerforening I*. 1977, s. 49–81.

¹⁴ Erich Auerbach, *Mimesis. Virkelighedsgengivelsen i den vesterlandske litteratur*. Kbh. 1965, Kap. IX og X, det følgende afsnit er dog i hovedsagen gengivet efter Jørgensen, *anf. sted.*

¹⁵ Om de historiske omstændigheder ved tilblivelsen af det vi i dag forstår ved den historiske roman, se Georg Lukács, *The historical Novel*. Harmondsworth 1976 (1962), Kap. 1.

selv som historiker, som samtidforsker. Han betragter og analyserer nutiden både ud fra dens forudsætninger i fortiden og dens bevægelser mod fremtiden. I 1850'erne bliver realismen et bevidst æstetisk program og hos Flaubert får den en videnskabelig iklædning, den vil være upartisk, upersonlig, saglig. For alvor bryder den videnskabelige positivisme dog først igennem med Brdr. Goncourt (1860'erne). De angiver direkte videnskabeligheden som litterær drivkraft og som begrundelse for inddragelse af nyt stof til behandling. Idealet er kravet om kunstneren som forsker — hvad enten det så opfyldes eller ej (64—65). Det er dette naturvidenskabelige ideal vi genfinder — på godt og ondt — ikke blot i den danske naturalistiske roman, men også i det vi plejer at kalde det kildekritiske gennembrud i dansk historieskrivning.

Det er helt klart at Erslevs afhandling om historieskrivning er inspireret af de erfaringer han havde gjort under udarbejdelsen af sit afsnit af Danmarks Riges Historie. Han lægger da også i afhandlingens slutning selv op til, at han just i dette arbejde har fundet sin begrænsning.¹⁶ Det er også den tolkning Erik Arup og Poul Nørlund — omend på forskellig vis — anfører.¹⁷ Poul Nørlund har imidlertid også blik for en helt anden dimension i arbejdet, når han skriver: »Også han, den skarpsindige metodiske teoretiker, måtte være klar over, at kilderne, selv når de barberes for deres vildskud, ikke rummer den fulde sandhed om fortiden, og at forskningen ikke kunne blive stående herved«. M.a.o. at historie ikke bare er kildekritik. Og det er netop med denne indsigt Erslev indleder afhandlingen: »Kildekritiken er en teknisk iagttagelsesmåde« — slet og ret; den er et instrument, man må benytte sig af, fordi man ikke kan iagttage fortiden umiddelbart, skriver han (221).

Han løber imidlertid ind i vanskeligheder, når han videre søger at fastholde det synspunkt, at undersøgelsesmåden må udsondres fra den senere bearbejdelse (221). At forskningsprocessen m.a.o. kan adskilles i to faser: en første fase, hvor kilderne »renses« for fejl; og en anden fase, hvor selve den videnskabelige behandling af det således bearbejdede stof finder sted. De aktuelle årsager til, at han er nået til denne opfattelse [f. eks. arten af det materiale, hans erfaringer er baseret på] ligger uden for denne artikels rammer. Vi kan blot konstatere, at han ved at sætte dette skel, afskærer sig fra at forstå den intime sammenhæng, der nødvendigvis må være mellem problemstilling og valg og vurdering af kilder. Han får med andre ord et syntheseproblem.

Dette er imidlertid også et problem, der på anden vis er indbygget i hans videnskabsopfattelse. Vi har tidligere set, at hans opfattelse af historie som videnskab, kan formuleres som en stræben efter at forstå fortiden gennem en påvisning af sammenhænge og udvikling. Altså ikke en »forståelse« i hermeneutisk

¹⁶ »Og netop fordi jeg selv mere har syslet med historievidenskab end med historieskrivning, og de sider af historieskrivningen, hvori denne skiller sig fra videnskaben, ligger mine evner fjernere, har jeg følt mig forpligtet til her at bryde en lanse for historieskrivningens frihed« (Erslev, sst., s. 264).

¹⁷ Erik Arup, Kristian Sophus August Erslev. Nekrolog i Festskrift udgivet af Københavns Universitet, 1930. Genoptrykt i Erik Arup: Udvalgte afhandlinger og anmeldelser II. Kbh. 1977, s. 463—481 og Poul Nørlund, Kristian Erslev, Nekrolog i HT 10. r. I., s. 210—215.

forstand (= indlevelse), men en forståelse i naturvidenskabelig forstand: en forståelse gennem påvisning af lovmæssigheder.

Dette videnskabsideal kan vi føre tilbage til Erslevs ungdom, hvor han i en anmeldelse af J. E. Sars' »Udsigt over den norske Historie« til brødrene Brandes' nye tidsskrift¹⁸ fremdrog som noget positivt, at Sars lægger udviklingstanken til grund for sin fremstilling: »Han søger at vise den sammenhængende og lovbundne udvikling, der forbinder hine tre perioder, og at fremdrage de almindelige synspunkter, som den ivrige system med enkelthederne har bragt i forglemmelse«. Og Erslev uddyber i det følgende nærmere sine synspunkter: »Den filosofiske historieskrivning eller rettere historievitenskaben i streng forstand, stræber at påvise den lovmæssige udviklingsgang i menneskehedens levnedsløb, søger at finde underlovene, uden at ville fastsætte historiens grundårsag og endemål«. Og som denne retnings grundlægger udpeger han Guizot. Det er ud fra dette videnskabsideal han vurderer Sars' Norges historie, og bl. a. også ud fra Guizots synspunkter, at han bebrejder ham, at han for ensidigt lægger vægten på den samfundsmæssige udvikling og for lidt beskæftiger sig med de sidcløbende, »fuldt så vigtige ændringer i individernes opfattelsesmåde og anskuelse«.

På det teoretiske plan havde Erslev altså tilsyneladende ingen vanskeligheder ved syntheseetableringen; men det var netop syntheseproblemet han løb ind i, da han mange år senere søgte at gøre Sars kunsten efter ved at skrive et sammenhængende stykke Danmarkshistorie, han løb da ind i en udtalt konflikt, der blottede de indre modsætninger i hans selvforståelse.

Vi har set, at de få steder i artiklen, hvor Erslev explicit omtaler sit videnskabsbegreb, er der tale om et af naturvidenskaben inspireret ideal; og det er næppe for meget sagt, at det er dette snævert empiriske videnskabsideal, der går som en rød tråd gennem afhandlingen. Det defineres imidlertid — som vi har set — aldrig selvstændigt, men altid kun i forhold til noget andet, og det kommer derfor aldrig til at fremstå i al sin atomistiske klarhed.¹⁹ Alligevel anvendes det som den underforståede norm, der legitimerer det skel mellem historievitenskab og historieskrivning, han søger at fastlægge.

Og hvor går så egentlig det skel? Ja, en nærlæsning af Erslevs afhandling synes klart at vise, at alle de aspekter af den historiske forskningsproces, der ikke kan forklares ad simpel logisk vej, må forvises til det han kalder historieskrivningen. Det drejer sig om alle de elementer i forskningsprocessen der angår det vi normalt betegner som »forståelse« og »indlevelse«, altså alle de hermeneutiske aspekter af historikerens praksis. Det betyder f. eks. efter Erslevs mening, at historievitenskaben må holde sig til de ydre livsvilkår, mens tolkningen af sjælelivet, af tanker og følelser, karakter og personlighed, ligger uden for videnskabens

¹⁸ Det 19. årh., 1875, s. 471–481. Jeg er cand. mag. Jens Henrik Tiemroth meget taknemmelig for denne henvisning. — Erslev tog magisterkonferens 1876.

¹⁹ Den eneste gang han nærmere definerer sit videnskabsideal er det i sammenligning med kunsten, og da med et Høffding-citat fra 1868, der lige fuldt dækker hans egen 1875-opfattelse såvel som et senere naturvidenskabeligt ideal: »Kunstneren søger overalt det individuelle, men forskeren søger det for de individuelle fænomener fælles«. Historiske Afhandlinger II, s. 244.

rammer: »Vi er her på et område, som frembyder de allerstørste vanskeligheder, og hvor det er ugørligt at nå sikkerhed. Vi kan jo ikke umiddelbart se ind i andre menneskers sjæl; ...« (237). Det får imidlertid den paradoksale konsekvens, at historievitenskaben efter Erslevs mening er afskåret fra at udtale sig om væsentlige sider af historiens væsen, den er nemlig bl. a. afskåret fra »at forstå de store genier, der synes helt at dreje den historiske udvikling om i nye retninger« (235). — Men ikke alene det: i sin yderste konsekvens må dette betyde, at historievitenskaben ikke er berettiget til at beskæftige sig med de store sammenhænge i den menneskelige tilværelse.

Vi må altså konkludere, at et så snævert videnskabsideal, som det her fremførte, ikke på tilfredsstillende vis er i stand til at tage højde for historikerens praksis, og at Erslev forgæves har søgt at slå bro over denne konflikt ved at hugge den over på midten(!), nemlig ved at skelne mellem -videnskab og -skrivning. Ved at solidariserer sig med en naturvidenskabelig tilværelsesfortolkning — på trods af omkostningerne — stod Erslev imidlertid ikke alene, han red tværtom på en moderne bølge.

Det var dette videnskabsideal der i 1870'erne for alvor brød ind over Danmark, og i Georg Brandes fik sin store propagandist. Brandes opfatter sig i »Hovedstrømninger« »som en slags menneskeåndens og kulturhistoriens naturvidenskabsmand, der neutralt iagttagende og dokumenterende trænger ind bag alle fordomme, subjektive fornemmelser og sympatier til den egentlige, i princippet objektivt foreliggende virkelighed«.²⁰ »Som den, der vil botanisere, må gribe om brændenælder såvel som om roser, således må den, der vil studere litteraturen, vænne sig til med naturforskerens og lægens uforfærdede øje at se alle former af menneskevæsenet i deres forskellighed og i deres indre sammenhæng. Om planten stikker eller dufter gør den ikke mindre interessant«.²¹

I de senere år har man for alvor fået øjnene op for denne tæknings begrænsning og for dens indre modsigelser. Videnskabstanken fungerede som frigørelsesinstrument fra fortidens store filosofiske systemer og fra al formalistisk tænkning i det hele taget, til gengæld blev den selv uden erkendelsesteoretisk fundament, det syntes unødvendigt, da dens resultater var åbenbare for enhver.²² På den anden side levede ønsket om en helhedsopfattelse videre, således som vi også finder det i Erslevs 1875-anmeldelse, og der var derved indbygget en latent konfliktmulighed i selvforståelsen,²³ fordi det naturvidenskabelige videnskabsideal ikke kunne legitimere en sådan syntese.

²⁰ Peter Olivarius, Videnskabstanken, Ideologihistorie II, Tabula/Fremad 1975, s. 9.

²¹ Georg Brandes, Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur II, 1873, s. 5, her citeret efter Olivarius, anf. sted, s. 9.

²² Olivarius, anf. sted, s. 18.

²³ Denne brist i selvforståelsen genfindes mange steder i denne periode, f. eks. hos Georg Brandes. Se herom Jan Sand Sørensen, Omdannelsen af den offentlige bevidsthed. Ideologihistorie II, s. 44-48 og Hakon Stangerup, Det moderne gennembrud, Georg Brandes, s.13-58. Dansk Litteraturhistorie 4, Kbh. 1977. Om den konfliktfyldte selvforståelse, som den fremtræder i den tyske historiske skole, se Bernard Eric Jensen, Formidlingen mellem historiefilosofi og historievitenskab i Wilhelm Diltheys »Kritik der historischen Vernunft«. HT 77, s. 118-120.

Det var denne indre konflikt, der blev en realitet for Erslev, da han arbejdede på sin Danmarkshistorie. Han måtte her i praksis konstatere, hvad han hele tiden i teorien havde vidst, at kildekritikken, hans videnskabelige teknik,²⁴ ikke i sig selv giver normer for synthesedannelsen. Når han så længe og lykkeligt havde undgået en konfrontation med det paradoksale i hans videnskabelige selvforståelse, skyldtes det utvivlsomt, at han var vant til at vælge sin egen snævert afgrænsede slagmark, der gjorde det muligt at skjule problemerne.²⁵ Det er imidlertid en tribut til hans ubestikkelige videnskabelige redelighed, at han tog problemet op, så snart han mødte det.

Under arbejdet med Danmarkshistorien var det ham ikke muligt at komme uden om, at det var umuligt at give en fremstilling af et større kronologisk afsnit af historien, der kunne honorere de krav, han måtte stille til videnskab. Han havde da to muligheder: at tage sin videnskabelige selvforståelse op til revision og ændre sit videnskabsbegreb, så det blev dækkende for, hvad han faktisk foretog sig; eller at udskille historieskrivningen som noget forskelligt fra historievidenskaben, underlagt mindre strenge krav og beslægtet med kunsten. Han valgte, som vi har set, det sidste og løb dermed ind i nogle alvorlige selvmodsigelser, samtidig med at han forpassede chancen for at løse op for den konfliktfyldte videnskabelige selvforståelse, der var *hans* generations åndelige testamente til efterkommerne. Undervejs fik han dog sagt væsentlige ting om historiens væsen.

Det skete i de afsnit af afhandlingen vi endnu ikke har omtalt. Det er de afsnit, der drejer sig om det, man plejer at kalde objektivitetsproblemet. Erslev diskuterer problemet, som om det ene angår historieskrivningen, men røber samtidig, at han godt ved, det gælder al beskæftigelse med historie: Han glemmer nemlig i kampens hede at skelne mellem -skriver og -videnskabsmand, og skriver blot historiker. Erslev stiller problemet sådan op: »Når vore methodikere (Bernheim, Seignobos) med så stor iver benægter, at historieskrivningen — eller som de udtrykker det: »historien« — har noget at gøre med kunst, ligger der bagved, at »historien« i sin egenskab af videnskab jo må være objektiv. I kunsten har vi virkelighed, men afspejlet i kunstnerens personlighed; i historieskrivningen vil vi gerne tro at finde den nøgne virkelighed, mens forfatteren træder helt i skygge. Helt kan dette vel ikke gennemføres; ellers ville jo fotografier og levende billeder være den bedste historieskrivning. Men betone historieskriverens personlighed må man dog ikke; . . . Så meget er vist, at i moderne historieskrivning træder historieskriveren sjældent selv frem og udtaler direkte og umiddelbart sin dom« (245). Men Erslev er naturligvis ikke blind for, at »dommen er trådt i baggrunden; helt forsvundet er den dog ikke. Næppe findes der nogen *historiker*,²⁶ der ikke lader sine sympatier eller antipatier træde frem; han er forsigtigere i sin dom end ældre tiders historikere, men helt undgå at dømme, det gør han ikke«. Og dette gælder jo mere, jo større tidsrum han vil dække (245).

²⁴ Det er aldeles bevidst fra hans side, at hans indføring i metodelæren kaldes historisk *teknik*, det er et håndværk slet og ret, der fremskaffer de byggesten, videnskaben kan benytte sig af. Jvf. *Historieskrivning*, s. 221.

²⁵ Jvf. Nørlunds ovenciterede nekrolog.

²⁶ Udhævelsen min.

Han er også fuldt ud på det rene med, hvorfor nutidens historikere viger tilbage for det normative udsagn. Det skyldes den herskende værdirelativisme: det hænger nøje sammen med, »at vi lever i en tid, hvor modsatte livsanskuelser og vidt forskellige fremtidsidealer kæmper mod hinanden uden at nogen helt har kunnet få magten; i tidsrum hvor menneskene i enighed arbejder for store fælles mål, som alle tror fast på, er der et helt andet grundlag for at tage skarp stilling, også til fortiden« (245–246). Og han henviser i den forbindelse til, at der også i nutiden fældes skarpe domme af katolske og marxistiske historikere. De forekommer andre som ensidigheder, men hvis de eller andre lærdomme engang får magten over menneskene, vil de sikkert bevirke, at man former fortiden lige så kraftigt som i f. eks. oplysningstiden, mener han (246). Det han altså her giver udtryk for er, at den historiske dom hænger sammen med et helhedssyn, det helhedssyn hans eget videnskabssyn ikke legitimerer. Hans videnskabssyn er ikke normativt, det kan fortælle, hvad der er sandt og forkert, ikke hvad der er godt og ondt. Som radikalismen i samtidens åndsliv var nedbrydende, ikke opbyggende, sådan er også den kildekritiske historieskrivning. Den må søge uden for sig selv, for at finde syntese-elementer. Og Erslev peger da også på, at nationalismen har fungeret som en sådan legitimation (246).

Men iøvrigt har han også et skarpt blik for, »at historieskriverne i vore dage ikke lader deres egen person og deres egne meninger således træde frem, som man gjorde i ældre tider, men ligger dette ikke allermest i, at vi overhovedet ikke ynder at se forfatteren stikke hovedet op og fortælle os, hvad vi skal føle og mene?« Hvis historikeren vil påvirke læseren, må det ske indirekte, gennem den måde han fremstiller tingene på (247). I virkeligheden er der således ingen forskel mellem ældre og nyere historieskrivning, som Erslev ser den, men så sandelig heller ikke mellem -skrivning og -videnskab, så sandt som de følgende Erslev-betragtninger gælder historien i alle dens former: »Ud af den endeløse og forvirrede mængde enkeltheder, som han finder, må han vælge det, som han mener er betydningsfuldt, karakteriserende tiden og dens skikkelser, men denne udvælgelse bygger på, hvad mening om tiden han selv er nået til. Han vil af disse enkeltheder danne et billede, men et billede har linier og farver; det er udtryk for en opfattelse, en dom« (247). M.a.o. Erslev har klart erkendt historikerens rolle i forskningsprocessen, men denne indsigt svarer ikke til hans naturvidenskabelige videnskabsideal, og for at bevare dette, må han forvise indsigten til kun at have gyldighed for et af ham opfundet særbegreb: historieskrivning.

Erslev har naturligvis også blik for, at historikeren »må vælge og vrage mellem de mange træk, som kilderne byder ham, og i denne historieskriverens udvælgelse synes der at ligge en alvorlig fare for historiens objektivitet« (247). Han mener dog, at problemet først bliver aktuelt, når man skal behandle mere omfattende emner eller hele tidsafsnit, mens udvalget m.h.t. mere begrænsede emner falder af sig selv: der tager man, hvad der er af betydning for det valgte emne (248). Altså igen her en form for selvbedrag fra Erslevs side. Det problem der er afgørende for udvælgelsen, er efter Erslevs mening til syvende og sidst det, at »man fremdrager, hvad der har interesse for os (248). Vi fremdrager det i fortiden, der fører frem til nutiden, det vi søger i fortiden er vore egne forudsætninger.

Men det vil atter sige, at al historieskrivning er relativ. Dette er imidlertid ikke en indsigt, der kan forenes med Erslevs videnskabelige selvforståelse, hvorfor den straks forvises til historieskrivningen, historievidenskaben omfatter derimod principielt alt. For historieskrivningen er Erslev imidlertid villig til at drage relativismens yderste konsekvens: Hvert land, hvert individ vil have en forskellig opfattelse af fortiden alt efter livsanskuelse og verdensopfattelse (250).

Af denne erkendelse følger direkte spørgsmålet om historiens nytte: »Idet historieskriveren ud fra sin egen og sin tids opfattelse dømmer om fortiden, kommer herved historieskrivningen til at påvirke samtiden, og her møder vi spørgsmålet om 'historiens nytte'« (250–251). I vore dag er det pædagogerne, der varetager denne funktion, men de krav historieundervisningen stiller, må også historieskrivningen søge at honorere, det er, i 1970'ers sprog kravet om engagement, med A. D. Jørgensens ord: »Varmen og inderligheden«. Det er det krav, der stilles til »vore dages historieskrivning, selv om den videnskabelige historie ikke ret vil være ved det« (252). Han har imidlertid også blik for, at historievidenskaben, som den er nu, må virke handlingslammende, fordi den understreger tilstande og evolution, historieskrivningen derimod forandring og revolution (254). At skellet muligvis går på en helt anden led, har han dog ikke øje for.

Ud fra disse overvejelser er det klart, at Erslev må nå til det resultat, at »hvert historieværk i høj grad [vil] blive præget af historieskriverens personlighed«, og at dette rummer farer »for historiens videnskabelige objektivitet«. Ligesom historikeren søger at beregne »fejlsynet« hos fortidens historieskrivere, må han derfor også søge at beregne »fejlsynet« hos sig selv. »Han må studere sit eget jeg og ved kendskabet dertil søge at fatte, i hvad retning han står i fare for at blive ført« (254). — Med andre ord, det vi i dag kalder selvrefleksionen. Så fortsætter han imidlertid i et afslørende lynglimt, der viser dybden i hans indsigt: »Alt dette er jo såre rigtigt. Man kan sammenfatte det i eet ord: Historikeren må se på sit eget jeg som fejkilde, og hvad han stræber efter kan udtrykkes ved et ord af Ranke: »Jeg ville ønske, at jeg kunne udlette mit eget selv«. Alligevel er dette kun den ene side af sagen, og man må stærkt betone, at hvis for historieskriveren selvet er en kilde til fejl, er det også en kilde til forståelse« (255). Det er selve dualismen i historikerens virksomhed Erslev her tolker, og der er ingen grund til at begrænse den til *historieskriveren*.

I den foregående analyse har jeg søgt at redegøre for Kr. Erslevs synspunkter på såvel historieskrivning som historievidenskab, sådan som de fremtræder i skriftet om historieskrivningen, jeg har — i lighed med Povl Bagge, men på et andet grundlag — argumenteret for, at den af Erslev fremførte skelnen mellem historievidenskab og -skrivning ikke lader sig opretholde. Jeg har videre søgt at vise, at Erslev gennemfører dette skel, fordi det er hans eneste mulighed for at opretholde det naturvidenskabeligt inspirerede videnskabsideal han står som talsmand for. Og jeg har samtidig villet understrege, at der herigennem blottes en indre konflikt i Erslevs og hans efterkommeres opfattelse. Hvis Erslevs videnskabsideal er for snævert, er dette imidlertid også tilfældet med den af Povl Bagge fremførte litteraturdefinition, der — som fremført af Torben Damsholt — er funderet i en bestemt litteraturopfattelse. Jeg har derfor søgt at præsentere den litterære realis-

me, hvis erkendelsesprojekt på mange måder er identisk med historieskrivningens, idet jeg samtidig har påpeget, at den fundamentale forskel mellem historie og digtning ligger i intentionen, i det forskellige sandhedskriterium, der styrer de midler, der anvendes til projektets realisation. Og endelig har jeg søgt at påvise, at man i Erslevs afhandling finder analyser, der fører ind til kernen af mange af de problemer, der også beskæftiger historiedebatten idag. At det altså stadig er et meget vedkommende og tankevækkende skrift.²⁷ De problemer der behandles er således historikerens aktive rolle i forskningsprocessen, engageret historieskrivning, historikerens objektivitet — tre sider af samme sag. Det må derfor i det følgende være på sin plads at søge at belyse, hvordan diskussionen om disse emner finder sted inden for såvel historie som litteratur i dag.

Det er en kendt sag, at hele den vestlige verden i løbet af 1960'erne gennemløber en voldsom bevidstgørelsesproces. En proces der måske tager sig særlig voldsom ud på baggrund af efterkrigs- og kold-krigs-periodens såkaldte ideologidød.²⁸ Jeg har i anden forbindelse påpeget, at man kan anskue den danske kulturdebat i 60'erne som et dilemma mellem holdningskompleksitet og kritik.²⁹ Dette kan imidlertid også udtrykkes på en anden måde, nemlig som en tiltagende politisering: Fra den holdningskomplekse-apolitiske holdning, til den kritiske, bevidst politiske holdning. Men i dette bevidste engagement ligger et opgør med objektiviteten, der også får konsekvenser for videnskaberne. Det videnskabsideal vi mødte — omend i noget forskellig udformning — hos både Erslev og Bagge var opfattelsen af videnskabsmanden som sandhedssøger, besjælet af samme troskab mod fakta som naturvidenskabsmanden, men dette videnskabelige sandhedskrav kommer i 60'erne til at gå hånd i hånd med et engagementskrav, kravet om at videnskabsmanden også skal være moralsk engageret. Slagordet er, at al videnskab er politik — ja, al eksistens er politik, og ideologikritikken er det instrument, hvormed den såkaldte objektive videnskab kan disseskeres og afsløres som det den er: ideologi.

De seneste år har vel bragt en større refleksionsgrad hos alle. Både angribere og angrebne er ved at opdage, at tingene er mere komplicerede end det kunne synes ved første øjekast. Men tilbage står den kendsgerning, at det naturvidenskabelige videnskabsideal, tanken om sand objektiv erkendelse, er anfægtet i en sådan grad, at en redefinering af dette videnskabsideal synes nødvendig. Hvad en sådan ny definition skal indeholde, er straks en anden sag. Marxismen tilbyder sig som en mulighed, idet den stiller en erkendelsesramme til rådighed, hvori objektivitet og engagement falder sammen og samtidig lover sand videnskabelighed. Der er imidlertid mange vanskeligheder forbundet med at antage en marx-

²⁷ Se f. eks. Bernard Eric Jensen, Et bidrag til revision af metodelærens grundlag. HT 76, s. 113-148. Jvf. nedenfor.

²⁸ Se herom f. eks. Daniel Bell, *The end of ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Rev. ed., New York 1960, og Chaim I. Waxman (ed.), *The end of ideology debate*, A Clarion Book, 1968; og på dansk Bjørn Poulsen, *Ideernes krise i åndsliv og politik*, Kbh. 1961.

²⁹ 60'ernes dilemma. Noget om at skrive historie. *Fortid og Nutid*, bind XXVI, s. 379-389; og anmeldelse af Jens Engberg, *Dansk Guldalder*. HT 76, s. 194-198.

istisk tænkemåde, der efter min opfattelse sætter væsentlige indsigter i fundamentale menneskelige grundvilkår over styr i forsøget på at erhverve andre. Generelt må det da også siges, at overvejelser omkring videnskabsbegrebet er i gang fra mange sider. Heller ikke historievitenskaben har naturligvis undgået denne konflikt, selv om debatten utvivlsomt har været større i de fleste andre fag. Historie er en træg og langsom proces, med en kerne af empiri der ikke rigtigt er til at komme uden om. Og samtidig har objektivitetsproblemet vel altid været mere centralt for historikeren end for de fleste andre videnskabsmænd, selv om hans holdning til problemet har været forskellig til forskellige tider. Under alle omstændigheder har en række »alternative« tidsskrifter set dagens lys,³⁰ og der har været tilløb til såkaldt engageret historieskrivning.³¹ Hvor vi står i dag er svært at sige, men det er mit umiddelbare indtryk, at vi alle venter på Godot.

Også i den danske historiske metodedebat har disse overvejelser givet sig udslag på forskellig vis. For mig at se, er de mest spændende bidrag her dem, der beskæftiger sig med det erkendende subjekts rolle i forsknings- (og formidlings-) processen. Jeg tænker her især på tre artikler af henholdsvis Henning Poulsen, Inge Skovgaard-Petersen og Bernard Erik Jensen, der alle — omend med forskellige udgangspunkter og med forskelligt resultat — former sig som et opgør med den klassiske metodelære.³² Det mest ambitiøse af disse indlæg er utvivlsomt Jensens, der ikke blot vil kritisere, men give et positivt forslag til noget nyt.

Det er hans opfattelse, at den hidtil herskende danske metodelære har hævdet et »subjekt-fornægtende vidensideal, hvor subjektivitet og objektivitet opfattes som polare begreber«, mens han selv ønsker at pege på, hvad han kalder et »subjekt-udviklende« vidensideal, der tager højde for forskerens faktiske tilstedeværelse i forskningsprocessen og fremhæver selvrefleksionen som en nødvendighed. Det er Jensens opfattelse, at »det erkendende subjekts aktiviteter er konstitutive med hensyn til den historiske erkendelse«, og at kun på grundlag af en forståelse af erkendelse som en produktiv, konstruktiv og kreativ aktivitet, bliver det muligt at begrunde og legitimere, at historikere virkeligt er i stand til at overskride de historiske aktørers selvforståelse og nå frem til egentlig erkendelsesmæssig opdagelse«. Artiklen munder da også ud i et forsøg på at give en erkendelsesteoretisk begrundelse for denne opfattelse.

Anskuet på denne vis kan man således fristes til at opdele historieskrivningen i to kategorier: en positivistisk, naturvidenskabeligt orienteret, subjektnegerende/-forglemmende; og en af selvrefleksionen tøjlet, subjektbevidst. Men så enkelt er det naturligvis ikke. Det positivistisk/naturvidenskabelige videnskabsideal kan konstateres hos Lauritz Weibull og hans kreds og har utvivlsomt også paralleller i den danske tradition; det er imidlertid ikke identisk med den videnskabelige »opdragelse« min generation havde mulighed for at få. Den metodiske og teoretiske undervisning ved Københavns Universitet i slutningen af 1950'erne og be-

³⁰ F. eks. »Historievitenskab« og »Den Jyske Historiker«.

³¹ Engbergs i note 26 nævnte bog er et sådant eksempel.

³² Henning Poulsen, Beretningen som kildetype. Studier i historisk metode 7, Oslo 1972, s. 66-77; Inge Skovgaard-Petersen, Kritik af den klassiske metodelære. Sst., s. 9-23; Bernard Eric Jensen, Et bidrag til revision af metodelærens grundlag. HT 76, s. 113-148.

gyndelsen af 1960'erne var præget af henholdsvis Aksel E. Christensen og Povl Bagge. Og det videnskabsideal de videregav var en stræben efter objektivitet i fuld erkendelse af subjektive begrænsninger. Jeg tror ikke det er et ideal Bernard Eric Jensen kan acceptere, idet hans overvejelser tilsyneladende går mod en omdefinering af begreberne subjektivitet og objektivitet gennem en erkendelsesteoretisk opløsning af dichotomien; — men et sådant subjekterkendende objektivitetsideal er under alle omstændigheder børnelærdom for en generation af historikere, der aldrig ytrede sig teoretisk.

Med udgangspunkt i de foranstående betragtninger kan man derfor måske tillade sig en grov, provokerende og meget eenøjet opdeling af det historiske videnskabsideal i følgende kategorier: 1) et positivistisk, naturvidenskabeligt orienteret, subjektnegerende og/eller subjektforglemmende; 2) et subjektbevidst, men objektivitetshigende; 3) et af selvrefleksionen tøjlet, subjektbevidst, som Bernard Eric Jensen fortolker det; — idet 2) og 3) på mange måder glider over i hinanden, men også på afgørende punkter adskiller sig fra hinanden. Og endelig som 4) et engageret, bevidst subjektivt (evt. pseudo-objektivt) videnskabsideal, som det f. eks. kommer til udtryk i Jens Engbergs bog om Dansk Guldalder, som jeg i en anden forbindelse har givet en mere udførlig, principiel omtale.

Som venteligt var, er de fleste af disse problemer ikke gennemanalyseret af historikere, men af litterater og forfattere, hvis mod og litterære tæft er anderledes samtidsorienteret end den gemene historikers. Det vil derfor være naturligt i denne forbindelse at gå ind i en nærmere diskussion af den litterære genre, der betegnes dokumentarismen, idet den dokumentariske roman efter min opfattelse netop gør det, at den via en solidarisering med 4) meget effektivt problematiserer 1) og derigennem indirekte påviser betimeligheden af at finde en løsning på den latente konflikt mellem 2) og 3). Således at forstå, at dokumentarismen i det følgende tages til indtægt for samme grundholdning som den engagerede historieskrivning. De fortolkes m.a.o. som forskellige, men hinanden beslægtede reaktioner på/fortolkninger af den samme historiske situation. I det følgende vil jeg derfor søge at anskue dokumentarismen ud fra en historievindskabelig synsvinkel; idet jeg er mig meget bevidst, at jeg her bevæger mig ind på et gebet, hvor historikere normalt ikke kommer. Samtidig er jeg ganske på det rene med, at jeg i det følgende går over til at fortolke en *praksis*, mens de foregående betragtninger har været knyttet til historikerens teoretiske overvejelser. Jeg finder imidlertid denne fremgangsmåde forsvarlig, fordi denne praksis netop behandler teoretiske spørgsmål.

Dokumentarismen er af de fleste litteraturhistorikere blevet taget som et konkret udslag af den tidligere omtalte bevidstgørelsesproces, der i 60'erne gennemtrænger alle sider af samfundslivet. Og det er i den forbindelse karakteristisk at genren blomstrer og — i hvert fald til dels — uddør med ti-året. Dokumentarismen opfattes normalt som en fornyelse, eller måske rettere en opløsning af selve litteraturbegrebet og af litteraturens funktion.³³ Men dokumentarisme er iøvrigt

³³ Ebbe Sønderriis, *Massemedierne og Dokumentarmetoden*. Meddelelser fra Dansk lærerforening 3/74, s. 321-340. — For lignende synspunkter se Thomas Bredsdorff, *Om dokumentarisme og kunst*, sst. s. 341-354, samt Suzanne Fabricius, *nedenfor* anf. sted.

mange ting, og litteraturhistorikerne har da også forlængst opfundet forskellige inddelingsformer. Suzanne Fabricius³⁴ står for een af de mere konstruktive. Hun vil opdele genren i 4 hovedtyper:

1. Den historisk-politiske dokumentarisme (f. eks. Enzensberger, Thorkild Hansen, Per Olof Sundman, Per Olov Enquist): En række historiske aktstykker, bearbejdet og kommenteret ud fra forfatterens overordnede bevidsthed.
2. Det personligt berettende dokument (f. eks. Maja Ekelöf, Marit Paulsen, Grethe Stenbæk Jensen): En selvbiografisk dagligdagsskildring, som tidligere ikke ville være kommet på tryk.
3. Den sociale interview-dokumentarisme (f. eks. Sara Lidman: *Gruva*. Charlotte Strandgaard: *Herinde, Gade op og gade ned*. Tine Schmedes og Suzanne Giese: *Hun*. *Kvindernes bog ved Jytte Rex*. *Kvinder på fabrik*, *Kvinder i hjemmet ved Rødstrømpegrupper*: Her får undertrykte grupper lejlighed til at ytre sig bl. a. ved hjælp af en båndoptager.
4. Den sociale rapport/reportage (f. eks. maler-, Lindø-, bryggerirapporterne): Dokumenterer ved en række undersøgelser oplagte urimeligheder på forskellige virksomheder, og er formodentlig ikke til at skelne fra den rene journalistik/faglitteratur.

Dokumentarismen udgør altså et broget billede, men allerede på grundlag af ovenstående opdeling kan vi vel uddrage nogle fælles karakteristika: udgangspunktet er et dokumentarisk materiale, der underkastes en behandling ud fra en engageret holdning. Vi har tidligere analyseret et arbejde under punkt 3 for at nå til klarhed over begrebet »kunstnerisk analyse«,³⁵ men den gruppe, der iøvrigt er af interesse for historikeren er så afgjort den type bøger, der er opført under punkt 1. Det er den genre der sædvanligvis betegnes som den dokumentariske roman og den angår historikeren, fordi genren repræsenterer en grænseoverskridelse mellem historie og litteratur. Idet denne grænse overskrides belyses væsentlige problemer også ved historieskrivningen, og disse problemer er de samme som Erslev pegede på: historikerens aktive rolle i forskningsprocessen, objektivitet og engagement.

Men hvad er så en dokumentarisk roman? Ja, om det strides de lærde. Hos den nye og meget politisk bevidste del af litteraturhistorikerne har der været en tendens til at kræve et klart udtrykt politisk — og helst socialistisk — engagement af forfatteren for at tilstå ham betegnelsen dokumentarist. Dette får bl. a. den horrible konsekvens, at en så fremtrædende dokumentarist som Thorkild Hansen udelukkes.³⁶ En langt mere frugtbar definition er fremsat af Lars Peter Rømhild,³⁷ der iøvrigt også har givet den mest indsigtsfulde analyse af genren, netop

³⁴ Suzanne Fabricius, *Dokumentarismeforsøg i dansk*. Meddelelser fra Dansklærerforeningen 4/73, s. 388-393.

³⁵ Sara Lidmanns »Gruva«, jvf. ovenfor s. 116.

³⁶ Således Beth Juncker i den ovenomtalte dokumentarismebog. Denne politiserende definition vandt også gehør på dansklærerforeningens dokumentarismekursus i foråret 1974. Resultaterne er publiceret i et temanummer af Meddelelser fra Dansklærerforeningen 3/74. I denne forbindelse henvises til referat af afsluttende plenum, s. 372-380.

³⁷ Lars Peter Rømhild, *Dokumentarismen i litteraturhistorisk perspektiv*. Meddelelser fra Dansklærerforeningen 3/74, s. 302-320.

fordi han så klart ser, at dens væsentligste grænseforhold er til historien. Den dokumentariske roman er efter Rømhilds mening »en bog hvori handlingen udgør en meningsfuld æstetisk helhed, bygget på historiske elementer; henvisninger til disse, citering derfra og fortolkning deraf har en vigtig plads i fremstillingen; der er således tale om et historisk stof, og der bruges en kildekritisk procedure, men den bruges ikke hele vejen; den overskrides både i fremstillingen af enkeltheder og i det meningsperspektiv der opbygges« (302).

Rømhild kommenterer yderligere definitionen således: Handlingen: det skal være en god historie. Dokumentarisk: bogens (en væsentlig del) indhold er ikke bare autentisk, men dokumenteret: bogen indeholder kildestof og gør noget ved det (303). Men han har også noget væsentligt at sige om forholdet mellem dokumentarisme og historieskrivning: Den dokumentariske forfatter har noget *mere* at sige, end historikeren kan tillade sig. Han kender en masse udokumenterede detaljer, og han kender (hvis det passer ham) personernes følelser og tanker. Han går således *under* historikeren, men han går også *over*, fordi han tilskriver begivenhedsforløbet en *mening* (om tilværelsen), som historikeren ikke kan tillade sig, det får karakter af *myte* (303). Og ved myte forstår Rømhild her romanens ideologi: dens krav på en eller anden form for repræsentativitet i forhold til tilværelsen i al almindelighed (315). Der er altså tilsyneladende tale om noget, der i sin form *ser ud* som historieskrivning, men ikke er det.

Den foranstående definition fører Rømhild ind på nogle overvejelser over forholdet mellem historie og digtning, som nok kan have interesse, fordi de kommer fra en litteraturhistoriker, der også har sat sig ind i historiens problematik. Efter Rømhilds opfattelse har fiktionen kun mening, fordi den (delvis) *forestiller noget virkeligt*, og den fortællende digtning og historieskrivningen har derfor ofte haft berøringspunkter (303). Men derfor har man også lagt vægt på at skelne mellem dem, således hævdede allerede Aristoteles, at den ene fortæller, hvad der er sket, den anden hvad der kunne tænkes at ske. Hvorfor han opfattede digtningen som mere filosofisk og ophøjet end historieskrivningen, fordi digtningen drejede sig om det almengyldige, historieskrivningen om enkelttilfælde. Det er altså det *typiske*, som via begreber som sandsynlighed og nødvendighed karakteriserer digtningen, mener Rømhild, mens historien har et mere partikulært sandhedsbegreb. Og det typiske ser han her i sammenhæng med det mytiske, det alment-menneskelige (304).

Forholdet mellem historie og digtning er imidlertid ikke identisk i alle perioder: historieskrivningen har selv en historisk udvikling, og det vil derfor være forkert at sammenligne historie og digtning løstrevet fra den historiske sammenhæng. Det vi nu forstår ved historieskrivning er jo et forholdsvis moderne fænomen (305). Efter Rømhilds mening er det først siden den moderne, videnskabelige historieskrivnings fremkomst i begyndelsen af det 19. årh., at der er nogen mening i at skelne skarpt mellem litteratur og historie. Og han påpeger samtidig, at det videnskabelige gennembrud for historien falder sammen med opkomsten af den historiske roman, og han ser begge som udtryk for fremkomsten af en historisk bevidsthed (306).³⁸ Den historiske roman forholder sig aldeles frit til kilde-

³⁸ Se også ovenfor s. 119.

grundlaget, det er mennesket i miljøet, man vil skildre, med stor detailrigdom, historieskrivningen er derimod »en sigtende og sparsom virksomhed« (306). Den moderne historieskrivning sætter en ære i kun at skrive den dokumenterede sandhed, og det vil sige mindre end sandheden. Denne tvivlende holdning er for Rømhild at se et afgørende fremskridt, men kildekritikken har naturligvis ingen værdi i sig selv: »Man kan have mere eller mindre af en historiefilosofi, man må i det mindste have nogle hypoteser i forhold til hvilke man stiller kilderne . . .« (306–307). M.a.o. de samme overvejelser omkring syntese-problemet, som Erslev-afhandlingen førte os ind på. Nemlig de problemer der opstår for historievidenskaben, når den forkaster en overordnet teori, en helhedsopfattelse.³⁹

Nu er Rømhilds ærinde imidlertid ikke i første række historievidenskabens problemer, men digtningens. Den udvikling historievidenskaben har gennemgået, har nemlig gjort det stadig vanskeligere for digtningen at betjene sig af den: De tidligere teologisk-antropomorfe historieteorier (Bossuet f. eks.) kunne sagtens forliges med et narrativt univers. Også den historiske institutions-tænkning (kirke, kongemagt o.s.v.) kunne bruges, fordi den lod sig personificere. Men en mere avanceret *strukturel historietænkning*, som den økonomiske (f. eks. marxistiske) kan meget vanskeligt gøres kongruent med en *individcentreret tænkning*, det kan højst blive typiseret pop. Men netop individcentreretheden er efter Rømhilds mening en meget sejt egenskab ved fortællekunsten. Man kan ikke tænke sig epik uden personer (307).

Denne argumentation kan imidlertid efter min mening også vendes om, idet man kan hævde, at den stadig omsiggribende »videnskabeliggørelse« af historien med deraf følgende teoretiseringen og abstraktion har taget livet af historiens litterære kvaliteter. Fortællingen er gået fløjten og dermed også publikum. Troels Fink⁴⁰ har for nylig været inde på lignende overvejelser, hvor han dels polemisk har hævdet, at de moderne historikere i al deres uforståelighed heller ikke behøver den menige læser, »for der er tilstrækkelig mange historikere i velfærdsstaten Danmark, til at de kan udgøre et lav, hvis medlemmer kan skrive for hinanden«. Men han har samtidig peget på den fare der ligger i at historikeren bevidst opgiver kommunikationen med sin samtid, for historien er en stadig debat mellem fortid og nutid med blikket rettet mod fremtiden, men hvorledes formuleres de spørgsmål der føles relevante uden for fagfællers snævre kreds? — Det er nærliggende at svare, at de formuleres f. eks. af den dokumentariske forfatter.

For en historiker er det mest spændende ved den dokumentariske roman så afgjort dens bevidste problematisering af fortællerrollen, d.v.s. dens problematisering af objektiviteten. Al fremstilling, al kommunikation har en fortæller, en sagsfremstiller, således også historien i alle dens former. Fortælleren kan være sig sin rolle mere eller mindre bevidst, han er der; han er simpelthen betingelsen for at kommunikation kan finde sted; at en oplevelse, en erfaring kan formidles. Han er samtidig betingelsen for at en erfaring overhovedet kan gøres. Det var

³⁹ Jvf. ovenfor s. 120–124.

⁴⁰ Troels Fink, *Den nationale linie i dansk historieskrivning. Linier i dansk historieskrivning i nyere tid*, s. 74–91.

det Erslev mente, da han skrev, at selvet er en kilde til fejl, men også til forståelse.

Lars Peter Rømhild peger da også på problematiseringen af fortællerrollen som noget fundamentalt for genren (314–315): Det er dokumentaristens opgave med brug af bestemte dokumenter at fortælle en historie. Han er derfor bundet af det givne (tildels i hvert fald), men han må benytte sig af alle mulige kneb. Han kan gå »under« historikeren, d.v.s. snyde sig ind i en svunden persons udo-kumenterede oplevelse, han kan også bruge andre greb. Hans situation er den, at han overskuer et forløb, han kan derfor komme med foregribelser, sådan som f. eks. Thorkild Hansen ynder det. Dokumentaristen er m.a.o. »den alvidende fortæller« (når det passer ham), d.v.s. den markant fremtrædende fortæller. Dette begreb dækker også fortællerens udtalelser om egen tvivl og uinformethed. Og det er netop denne side af begrebet der afgørende medvirker til at udtrykke dokumentaristens forhold til dokumenter og begivenheder. Det er her vi finder »et af de tydeligste skæringspunkter for subjektivt og objektivt«. Denne problematisering af forholdet til kilderne behøver efter Rømhilds mening ikke nødvendigvis at være af moralsk engageret eller tvivlende karakter som hos P. O. Enquist, ej heller behøver undersøgelses- og (re)konstruktions-processen at gøres til en historie i historien som hos Enquist og i Thorkild Hansens slavetrilogi. Dette — og meget andet — er blot fortællerkneb og fortællerrefleksioner der tjener det ene formål at gøre problematiseringen af forholdet til kilderne nærværende for læseren.

Det er ikke tilfældigt, at Rømhild fremhæver netop Th. Hansen og P. O. Enquist. Den første er så ubetinget den mest fremtrædende danske dokumentarist, medens svenskeren P. O. Enquist med sin bog *Legionärerna. En roman om baltutlämningen*⁴¹ vel simpelthen har leveret genrens klassiker. Men iøvrigt er de to forfattere meget forskellige, og denne forskel afspejler i sig selv den stigende politisering, der som omtalt kendetegner perioden. Th. Hansen⁴² er eksistentialisten med den moralske grundholdning og en voksende omverdensbevidsthed, medens Enquist er den politisk engagerede socialist.⁴³ For dem begge er objektiviteten imidlertid et problem, ja, Enquists bog handler faktisk ikke om andet.

I *Jens Munk*,⁴⁴ den anden af Th. Hansens fem store dokumentariske romaner foregår en opløsning af fortællerfunktionen, der viser, at objektivitetsproblemet nu er blevet Th. Hansen bevidst. Romanen beretter lige ud ad landevejen og uden omsvøb sin historie, men indimellem optræder en såkaldt »krøniker«, der giver udtryk for moralske, eller i det mindste kvalitative overvejelser over begivenhedsforløbet, d.v.s. de steder hvor historiens morale uddrages. Hver gang Th.

⁴¹ P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1968, Pocket udgave (Pan) 1973, i det følgende citeret efter denne.

⁴² Om Thorkild Hansens forfatterskab se Søren Schou, *Dansk realisme 1960–75*. København 1976, kap. 2: Eksistentiel historieskrivning; samt et endnu upubliceret speciale i *Historie*, København 1977: *Historieskrivningens karakter* belyst ved tre nyere danske historiefremtidlere, af Mogens Lange.

⁴³ En samlet analyse af Enquists forfatterskab er Erik H. Henningsen, *Per Olov Enquist. En undersøgelse af en venstreintellektuel forfatters forsøg på at omfunktionere den litterære institution*. Samleren, København, 1975.

⁴⁴ Gyldendal, København, 1965.

Hansen ønsker at afvige fra den formodet objektive fortælling for at udtrykke sin egen mening, understrege en morale, pege på fundamentale og almentmenneskelige vilkår, skyder han krønikeren ind; en krøniker, der på bogens sidste side viser sig at være identisk med forfatteren selv, altså med den egentlige fortæller! Men hvorfor så alt det omsvøb? Ja, efter min mening er der kun een forklaring: Objektiviteten er blevet et problem for Th. Hansen. Han har opdaget, at han anstændigvis ikke bare kan aflevere sin godtkøbsfilosofi ureflekteret i teksten, som han gjorde det i *Det lykkelige Arabien*. Han er m.a.o. begyndt at øve ideologikritik på sig selv, han er blevet sig sin egen ideologi bevidst, den er ikke mere en selvfølgelig del af ham selv.

I 1974, altså ni år efter fremkomsten af *Jens Munk*, talte Th. Hansen på et seminar arrangeret af Daneklærerforeningen,⁴⁵ og blev her nærmere udspurgt om krønikerens funktion. Det er ikke sikkert Th. Hansens 1974-udtalelse dækker hans eget bevidsthedsniveau i 1965 (i virkeligheden foråret 1963, hvor bogen blev skrevet) — imellem ligger jo bl. a. P. O. Enquists helt bevidste problematisering af fortællerfunktionen — men det udelukker vel ikke, at Th. Hansen her korrekt fortolker den ikke fuldt bevidste indsigt, der i 1963 fik ham til at introducere krønikerens person: »Sidder man med et sæt af kendsgerninger, kan man ikke undgå at manipulere, f. eks. i spørgsmål om rækkefølgen af oplysningerne, udvælgelse af kendsgerninger. Man kan ikke fortælle uden at fortolke; men hvorledes skal man legitimere sine fortolkninger? Og hvad stiller man op, når kilderne svigter og der er huller der skal udfyldes? Så kom løsningen: »Når handlingen er virkelig, så gør vi fortælleren opdigtet«. Så kunne krønikeren stå for de private overvejelser. Isolerer man krøniker-afsnittene, vil det vise sig at det er på de steder i bogen afgørende problemer tages op: virkelighedsopfattelse, forfatterholdning, tro og tvivl«. — Udhævelsen i citatet er iøvrigt næppe tilfældig: Den alment akcepterede norm behøver ingen legitimation — i vor tid eksisterer den alment akcepterede norm blot ikke.

Mens *Jens Munk* — på sine præmisser — er en forholdsvis karsk og ligefrem affære, er *Legionärerna* en anderledes kompliceret ting. Romanen har flere planer: Tilsyneladende er det en redegørelse for den udlevering den svenske regering i 1946 foretog til Sovjetunionen af de baltere i tysk militærtjeneste, der i krigens sidste dage var flygtet over Østersøen til Sverige. Det var en udlevering der vakte voldsom protest i vide kredse af den svenske befolkning, og som ikke foregik uden dramatiske effekter i form af sultestrejke og selvmord. Denne redegørelse for det komplicerede udviklingsforløb kommer imidlertid samtidig til at forme sig som en fortælling om forfatterens voksende bevidstgørelse og hans forsøg på at nå en politisk afklaring. Resultatet af denne proces er, at han når til en accept af udleveringen som en realistisk og rimelig ting i den givne situation, og at han desuden må stemple den samtidige protest som en antibolshevikkisk højre-hetz. Og dog er han ikke selv villig til eentydigt at drage denne konklusion, og hermed er vi da nået til bogens tredie og vigtigste plan.

På dette plan viser bogens egentlige ærinde sig at være en diskussion af objek-

⁴⁵ Meddelelser fra Daneklærerforeningen 3/74, s. 367; udhævelsen er tekstens.

tiviteten, der tager form af en nærgående analyse af »den objektive fortæller« konfronteret med et politisk kontroversielt stof. Og konklusionen er den, at der ikke findes nogen hellig objektivitet: sandheden er en replik i en situation, d.v.s. den er politisk. Eller som han også udtrykker det: »Situationen kan inte beskrivas i sin helhet, den kan inte behandlas objektivt, möjligtvis sakligt, och den förändras oupphörligt, beroende på hür man vil anvenda den« (s. 9). Den teknik, Enquist anvender, er den samme som Th. Hansens, blot hedder hans »krøniker« en »undersöker«, og denne undersøger er desuden bogens hovedperson. Det er hans møde med kilderne, hans tvivl, hans klart erkendte manipulation, der beskrives og gøres til genstand for diskussion. Man kan derfor også — med visse begrænsninger — læse romanen som en analyse af forskerens aktive rolle i forskningsprocessen.

Legionärerna er en dokumentarisk roman, forfatterens analyse af det historiske begivenhedsforløb er altså ikke i den sidste ende en videnskabelig analyse — selv om den langt hen ad vejen ligner en sådan — men en kunstnerisk analyse, og det samme er naturligvis tilfældet med hans analyse af analysen. Forfatterens æstetiske bevidsthed har altså været udslaggivende ved udformningen af stoffet, og det har han heller ikke lagt skjul på. På et tysk-svensk forfattermøde i 1969⁴⁶ fremførte han således, »att för honom har det ästetiska momentet främstått som viktigare ju längre han arbetat med faktaprosa«, ligesom han siden har hævdedet, at »bara den hårda bearbetningen, den långt drivna estetiska medvetenheten, arrangemanget, får verkligheten att framstå som naken och oförmedlad«.⁴⁷

Enquist manipulerer aldeles bevidst med læseren, ikke bare når han gør opmærksom derpå, men også på et overordnet plan, hvor læserens bevidsthed om manipulationen indgår som et element i en ny manipulation. På trods af al tvivl, udtalt såvel som udtalt, ender læseren således med at konkludere, at udleveringen af balterne var nødvendig og rimelig, omend Enquist selv til det sidste afstår fra at tage åbenlyst og definitivt standpunkt. Læseren er nået til dette resultat⁴⁸ som følge af en manipulation opnået gennem — som omtalt — æstetiske hjælpemidler. Den dokumentariske roman, den kunstneriske analyse af et historisk (politisk) problem har til sin rådighed »det hårde arrangement«, det æstetiske kunstgreb, der kan legitimere en helhedsopfattelse, som de trivielle kendsgerninger måske har vanskeligt ved at understøtte. Engagementet bliver udslaggivende.

Tydeligst træder denne teknik måske frem i de såkaldte »syntheseporætter«, der anvendes i bogen. I sit forord til bogen skriver Enquist, at de begivenheder der skildres har fundet sted, de personer der optræder eksisterer eller har eksisteret, selv om han i mange tilfælde har været tvunget til at beskytte dem eller andre ved at anvende fiktive initialer (s. 5); hvad der jo må forekomme yderst rimeligt. Først i en brevveksling med Margareta Zetterström efter bogens fremkomst åbenbares det imidlertid, at det slet ikke forholder sig så enkelt. Flere af bo-

⁴⁶ Margareta Zetterström, »Det finns ingen helgonlik objektivitet«. En studie i Per Olov Enquists *Legionärerna*. Bonniers Litterära Magasin (BLM) 1970/8, s. 525.

⁴⁷ Sst., s. 526.

⁴⁸ Det der i denne sammenhæng interesserer mig er ikke resultatet, men de *midler* hvorigennem det er opnået.

gens personer er nemlig ikke autentiske i ordets egentlige forstand, men stykket sammen af forskellige personer, der ikke altid har lige meget med den historiske person at gøre.

Et eksempel på et sådant »portræt« er bygningsarbejderen Eriksson. Den historiske Eriksson var en mand, der ved en demonstration til fordel for balterne som een af de få råbte nej, og som til tak blev slået ned og mistede en tand. Han er kendt fra den følgende retssag mod ham og den kvinde, der slog ham ned. Og læseren får *ikke* at vide, at det overhovedet ikke er ham, der portrætteres i bogen, ja, at forfatteren end ikke har fundet frem til den rigtige Eriksson. Enquist skriver kun i bogen i forbindelse med portrættet, at manden ønsker at være anonym. Den person han portrætterer er imidlertid ingen enkeltperson, men en syntese af karaktertræk fra to andre interviewede personer, begge kommunister, der deltog i det omtalte møde. Hans bopæl, der beskrives udførligt, er et sted Enquist engang selv har boet!⁴⁹ Eriksson får en central placering i bogen, fordi han kommer til at fremstå som repræsentant for det nøgterne, arbejdende svenske folk, der ikke lader sig rive med af den højre-orienterede anti-bolshevikkiske hetz. Iøvrigt er han ikke kommunist (har dog stemt det et par gange), men socialdemokrat. Damen der slog hans tand ud, er tilsyneladende et kommunist-forskraekket overklasseløg, der ikke vil interviewes (s. 210).

Enquist har meget forståeligt forsvaret sin anvendelse af synteseportrætter med, at han efter den første gennemskrivning af det store materiale bemærkede, at mange interviews var »ganska lika, de var utdragna och saknade pregnans. Han betraktade dem inte som särskilt sanna och för att skapa en mer autentisk verklighetsbild bearbetade han intervjuerna genom synteser och hårde arrangemang«. Og han mener iøvrigt, at de rene virkelighedsaftryk ofte er mindre sande (»osannere«), at de giver et mindre eksakt billede end syntese og koncentrat.⁵⁰ Og i den sidste betragtning kan en historiker næppe være uenig. Pointen er jo imidlertid i denne forbindelse, at Enquist *ikke* oplyser læseren om, at der er tale om et syntese-portræt, altså i realiteten fører læseren bag lyset. Og samtidig, gennem den personificering som syntese-portrættet giver ham i hænde, groft manipulerer med læserens følelser i en for hans overordnede synspunkt gunstig retning.

I portrættet af Eriksson indgår nemlig en beskrivelse af hustruens død. Hun døde af kræft, og det var en lang og pinefuld død, der også — som den skildres — betød en personlig fornedrelse for hende: »hon liksom förlorade sin värdighet därför att hon var rädd och hade så fruktansvärt ont« (s. 212). I situationen, i den sammenhæng Eriksson-interviewet er anbragt, er det imidlertid uundgåeligt at sammenligne hustruens situation med balternes: også de mister deres værdighed, fordi de er bange for at dø. Og det at miste sin værdighed uanset under hvilke betingelser — er også i vore dage noget nær det værste, der kan overgå et menneske. Efter Eriksson-portrættet er læsernes indstilling til balterne ændret, mens omvendt Eriksson, gennem at råbe nej på demonstrationen bevarer og bekræfter sin værdighed (s. 214).

⁴⁹ Omtalt i den i note 46 og 47 omtalte artikel, s. 525.

⁵⁰ Sst., s. 526.

I et særligt intenst afsnit i bogen (s. 315—322) analyserer Enquist sit fundamentale problem i al åbenhjertighed. Han har i løbet af sin undersøgelse opdaget, at man ikke kan nå til en konklusion bare ved at stykke kendsgerninger sammen; han har svært ved ikke at støtte sig til subjektive forestillinger, svært ved at vælge mellem de kendsgerninger han finder, svært ved at dømme mellem modstridende oplysninger. Men han har også erkendt, hvorfor det er så svært for ham, det er fordi han beskriver een politisk situation, medens han står midt i en anden;⁵¹ og begge situationer dækker for hinanden og smitter af på hinanden. Han synes ikke han kan bringe sin undersøgelse til ende, ikke »føde« sin løsning, med mindre han erkender, at denne løsning ikke bare er resultatet af objektive fakta, men også af ham selv, af hans egen situation. Han kan ikke vælge at se bort fra alle loyaliteter og bare være eksakt, thi det er ikke et frit valg, mener han, men en desperat handling, fordi det eksakte er det eneste, der er tilbage. Han kan imidlertid også se, hvad dette engagementskrav fører med sig: Han kan ikke mere forstå legionærerne, forstå deres situation og den mekanisme som findes i denne situation, selv om han gerne vil. Han må nu sande den skizofrenes indsigt: man kan ikke leve i to verdener, man må tage et ansvar. — Det er også blevet udtrykt på den måde, at Enquist vælger at være subjektiv, for at opnå større objektivitet.⁵²

Legionärerna er et strålende kunstværk, men som historieskrivning er det utilfredsstillende. Ikke bare fordi bogen er en dokumentarisk roman og derfor ikke skrevet ud fra videnskabelige kriterier, men først og fremmest på grund af den *holdning* til stoffet, der ligger bag. Der er mellem den dokumentariske roman og den såkaldt engagerede historieskrivning⁵³ kun en nuanceforskel; der er hos dem begge en fundamental (og vel også principiel) mangel på forsøg på *forståelse* af fortiden. Der er tale om en i bund og grund ahistorisk indstilling, tæt knyttet til et nutidigt engagement. Til fordel for en sådan indstilling anføres som regel, at kun på den måde etableres en sammenhæng mellem fortid, nutid og fremtid, hvortil vel blot er at spørge, hvordan et forvrænget billede af fortiden kan give en positiv bestemmelse af fremtiden?

Ingen læser lades imidlertid upåvirket af undersøgerens kvaler, han kender dem igen på sin egen krop, også selv om han ikke kan billige undersøgerens løsning. Vi har da også i det foregående set, at litteraturen ikke mere er alene om at analysere disse problemer, men at også historikerne selv er begyndt at tage problemerne op. Og så vidt jeg kan se peger den seneste udvikling i såvel den historievitenskabelige som den litterære debat mod en opløsning af det hidtil herskende, oprindeligt naturvidenskabeligt inspirerede objektivitetsideal.

Jeg skrev i et tidligere afsnit, at den dokumentariske roman efter min opfattelse gennem sin engagerede, bevidst subjektive fortolkning på een gang problematiserede det positivistiske, naturvidenskabeligt inspirerede, subjektnegeren-

⁵¹ Næmlig Viet-nam konflikten. Bogen bliver til i 1967.

⁵² Jvf. Margareta Zetterström, *anf. sted*, s. 532. Ebbe Reich har hævdet et lignende synspunkt om sit eget forfatterskab, se Mogens Lange, *Forsøg på folkelig historieskrivning hos Ebbe Kløvedal Reich*. 1066 5. årg. nr. 5, april 1976.

⁵³ Jvf. min anmeldelse af Jens Engberg, *Dansk Guldalder*. HT 76, s. 194—198.

de/-fornægtende videnskabsideal, men samtidig viste sin egen utilstrækkelighed og derigennem indirekte påpegede nødvendigheden af at nå frem til et af selvrefleksionen tøjlet, subjektbevidst videnskabsideal. Og det er da også min overbevisning at historievitenskaben i dag står over for den positive opgave at løse det problem Erslev erkendte, da han skrev, »at hvis for historieskriveren selvet er en kilde til fejl, er det også en kilde til forståelse«.